

Frank Golczewski
Deutsche und Ukrainer: 1914–1939. – Paderborn: Ferdinand
Schöningh Verlag, 2010. – 1085 s.

Франк Гольчевський
Німці та українці: 1914–1939. – Падерборн: Фердінанд Шенінг, 2010. – 1085 с.

Вихід у світ монографії професора Гамбурзького університету Франка Гольчевського – поза сумнівом значна наукова подія. Ураховуючи, що німецькомовний науковий простір не надто багатий на дослідження з українознавчої проблематики, серед яких поки що переважають праці узагальнюючого або ж, навпаки, конкретно-тематичного характеру, книгу Ф.Гольчевського можна вважати помітним внеском у справу «наукового відкриття» України для європейської історичної науки. Остання досі не знала таких масштабних аналітичних праць, присвячених значним і багато у чому вирішальним періодам як української, так і німецької історії. При цьому автор – один із провідних німецьких фахівців у ділянці східноєвропейських студій, у доробку якого питання новітньої української історії займають помітне місце.

Слід наголосити також на значенні цієї праці для українського дослідницького поля, яке при виробленні оцінок та підходів до контроверсійних історичних подій усе ще не цілком вільне від політичних та ідеологічних впливів. Тож погляди німецького дослідника і його ґрунтовне студіювання непростих подій спільної історії особливо цікаві та актуальні. Неабиякого значення цій праці надає також той факт, що узагальнюючих студій, які б охоплювали цілу історичну епоху та розглядали питання німецько-українських стосунків у ширшому політичному контексті, немає у самій українській історіографії¹.

Стрижневою думкою, покладеною в основу дослідження, стало бачення автором історії німецько-українських стосунків періоду 1914–1939 рр. як процесу послідовного розвитку певних ідей та «історичних міфів», що їх було вироблено обома сторонами на початку взаємин і які визначали (та освячували) їх подальший перебіг і прагматичний зміст. Для Німеччини, на думку автора, таким потужним і визначальним рушієм було уявлення про Україну як «житницю Європи» («Kornkammer Europas»), економічний потенціал якої ставав провідним аргументом для німецьких інтересів в «українському питанні». Початковою формою реалізації цієї ідеї було укладення в лютому 1918 р. «хлібного миру» («Brotfriede») – Брестського договору, що став першою мирною угодою світової війни 1914–1918 рр. Вона ж значною мірою зумовила, попри відчутне розчарування в результатах здійснення цієї ідеї, подальшу зацікавленість німецької сторони Україною. Водночас для українців Німеччина набула ареолу надійного союзника, здатного на

¹ Одним із прикладів системного підходу до вивчення українсько-німецьких стосунків стала присвячена подіям Другої світової війни праця В.Косика (див.: *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні* / Пер. з фр. Р.Осадчук. – Париж; Нью-Йорк; Л., 1993. – 659 с.).

дієву політичну та військову підтримку їхньої боротьби за незалежність Батьківщини. Це визначило подальше зближення в міжвоєнний час українських еміграційних політиків із німецькими урядовими та економічними колами, незадоволеними поразкою й втратами у Першій світовій війні. Німецька держава продовжувала залишатися потенційною опорою для українських еміграційних лідерів та зразком національно-політичного розвитку для різних політичних сил – як прогетманський, так і націоналістичний вектори українського національного руху сподівалися на підтримку Німеччини у справі досягненні незалежності.

Професор Ф.Гольчевський своєю працею «повертає» міжвоєнній історії «український чинник», який у присвяченій цьому періоду європейській історіографії опинявся переважно «в затінку» німецько-польського чи німецько-російського дискурсу, а то й попросту ігнорувався. Попри те, що «українське питання» здебільшого займало другорядні позиції, воно так чи інакше було присутнім у більшості ключових подій міжвоєнного періоду, включаючи дворазову протягом 1914–1939 рр. окупацію німцями українських територій. Тож, на думку Ф.Гольчевського, без його врахування повноцінне розуміння основних наративів цієї складної епохи неможливе (с.13).

Німецько-українські взаємини тлумачаться автором в їх різноманітних виявах – від контактів політичних сил та військових формувань до людських міжособистісних. При цьому історик бере за основу політичну складову цих стосунків, залишаючи осторонь соціокультурні аспекти, які якщо й досліджуються (приміром, історія Українського наукового інституту в Берліні), то лише як складова політичної співпраці. Сам автор характеризує свою працю не як національну чи територіальну історію, але як історію політичних стосунків, «спробу представити, як політично активні люди з різних об'єднань, побудованих на підставі модерного поняття нації, знаходили один одного та спілкувалися в умовах європейської історії першої половини ХХ ст.» (с.9). Головними гравцями у цих стосунках була українська політична еміграція та її німецькі партнери, а самі контакти відбувалися на теренах країн Центрально-Східної Європи, Німеччини, Швейцарії, Італії, Австрії та Росії (пізніше – СРСР) з урахуванням інших важливих національних та політичних чинників європейської політики. Тож в основу дослідження покладено принцип взаємодії – виклад відбувається з позицій кожної зі сторін у контексті політичних змін у середовищі українських еміграційних політиків та влади Німеччини з урахуванням складного політичного контексту (польський, радянський та єврейський чинники).

Автор здійснює широку документальну реконструкцію й аналіз розвитку політико-економічних стосунків німців та українців протягом чверть століття – часу, який для обох націй, причому для кожної по-своєму, став вирішальним періодом історії. Відтак у підсумку загальний обсяг монографії перевершив тисячу сторінок.

Праця Ф.Гольчевського відзначається детальністю викладу, значною кількістю подробиць та демонструє широку ерудицію автора в аналізованих питаннях. Такий характер подання матеріалу визначається, на нашу

думку, потребою якомога повніше розкрити перебіг подій і загальний контекст німецько-українських взаємин для німецького читача. Адже помітну частину бібліографічної основи дослідження становлять україномовні джерела різного характеру – від публіцистики, включаючи праці ідеологів націоналістичного руху (передовсім Д.Донцова), які піддано розгорнутому аналізу в контексті розглядуваних подій, до історико-політичних студій українських авторів різного часу.

З іншого боку, широке фактологічне наповнення слугує доказовою базою авторської концепції та свідчить про прагнення досягти точності у викладі й об'єктивності в оцінках (окремі фактологічні огріхи, помітні українському читачеві², істотно не впливають на загальне значення дослідження). Цей послідовний виклад веде читача за думкою автора про розвиток німецько-українських стосунків, які у своїй основі залишалися вірними початково закладеним принципам: для німецької сторони – економічний інтерес, для української – пошук союзників у політичному визнанні своєї боротьби.

Монографія складається з одинадцяти розділів, перший з яких присвячено історії «знайомства» Європи, передовсім Німеччини та Австрії, з Україною як окремою етнічною та історичною одиницею. Показано, що це відбувалося завдяки публікаціям про Україну в Європі, перші з яких вийшли друком перед Першою світовою війною, серед них – перекладена німецькою мовою праця М.Грушевського «Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes» («Історія українського (руського) народу»; т.1, Ляйпциг, 1906 р.), яка вперше актуалізувала «українське питання» в Німеччині (с.45), а також публікації П.Рорбаха та інших авторів, що поклали початок знайомству з Україною. Цей процес розглядається у взаємозв'язку з розвитком національного руху у самій Україні.

Зростання уваги до України з боку Німеччини проаналізоване в наступних двох розділах, які охоплюють період Першої світової війни, революційних подій в Україні та Брестського миру 1918 р. – першого акту міжнародного визнання української державності. Відповідно розкривається встановлення стосунків вітчизняних діячів (О.Скоропис-Йолтуховський, К.Левицький) із німецькими властями (зовнішньополітичне відомство) і підтримку їх діяльності, включаючи просвітницькі проекти серед військово-виполонених-українців, видання пропагандистських брошур та журналів тощо. Із німецького боку у цей час мало місце зростання економічного інтересу до України, у тому числі у зв'язку зі зміною ставлення Німеччини до російських «національних окраїн» – відтепер у прагненнях Берліна поєдналися економічна складова з намірами створити противагу Росії.

Четвертий розділ розкриває події німецько-українського співробітництва після Брестського миру, включаючи період німецької окупації України, незалежність якої не входила до військових планів Берліна та Відня, які скористалися нагодою укласти мир, маючи за основу передовсім

² Так, автор стверджує, що Д.Донцов «уперше відкрито вимагав цілковитого відокремлення України від Росії» (с.61), тоді як першість тут по праву належить М.Міхновському, який сформулював ідею незалежності України ще в 1900 р. у брошурі «Самостійна Україна».

економічний інтерес (с.246). На переконання автора, Німеччина діяла за принципом «імперіалістичного використання національних рухів», особливо зважаючи на те, що продовольчий аргумент слугував для української сторони способом зацікавити німців (с.197).

Проте саме ці події зумовили ближчі контакти обох сторін на різних рівнях, головним чином персональному, які пізніше, підсилені певними теоретичними концепціями, визначили взаємини в міжвоєнний та період Другої світової війни (с.306). Попри певне розчарування зав'язані свого часу контакти стали основою розвитку взаємин. В українській сторони склалося уявлення про Німеччину як надійного союзника у справі національного визволення.

Значну увагу автор приділив становищу української еміграції в Німеччині, політичному розвитку якої до середини 1920-х рр. присвячено наступні два розділи. Виокремлення ідеологічних течій українських політичних сил (уенерівських, прогетьманських, соціалістичних, УВО, центрально- та західноукраїнських), їх організаційний розвиток, стосунки з представниками владних кіл Німеччини та між собою – до часу остаточного оформлення ідеології українського націоналізму й ОУН – розглянуто вже у сьомому розділі. Автор стверджує, що для німецької сторони підтримка різними урядовими установами певних українських політичних сил (зовнішньополітичне відомство – прогетьманський рух, військові – УВО та пізніше ОУН) була тактичним кроком, що ставився у залежність від важливіших стратегічних планів, головним чином стосунків із Польщею, про що йдеться в наступному, восьмому, розділі. Так, у першій половині 1930-х рр., після переорієнтації на польський вектор, відповідно будувалися й німецько-українські контакти, у цей час дещо «притишені». Лише зі зміною курсу (з 1937 р.) німецька сторона активніше звертається до «ідеологічно близьких» їй українських націоналістів, яких із націонал-соціалістичним рухом една-ла наявність спільних «національних ворогів» – росіян та євреїв.

Проте позицію німців в «українському питанні» найбільш яскраво виявили події, пов'язані з проголошенням незалежності Карпатської України, що стало першим справжнім випробуванням стосунків обох сторін за півроку до початку Другої світової війни. Цьому питанню, як одному з найважливіших індикаторів істинного характеру двосторонніх взаємин, особливо показового щодо Німеччини, присвячено окремий розділ. На думку автора, офіційний Берлін ніколи не мав серйозної політичної концепції стосунків з Україною та її майбутнього, використовуючи національні політичні сили у своїх «гнучких» в «українському питанні» стратегічних планах. Водночас Ф.Гольчевський укотре підкреслює, що попри непослідовність «проукраїнської» політики німців, українські діячі все ж залишалися переконаними в можливості союзницьких взаємин у боротьбі за незалежність, навіть висловивши готовність принести жертву заради, як їм здавалося, більших стратегічних цілей національного визволення – цього разу в боротьбі з Польщею за звільнення Галичини (с.940–941).

Нацистсько-радянський альянс 1939 р. ще раз серйозно похитнув, проте остаточно не зруйнував політичних орієнтацій провідних українських

діячів. Частина їх усе ще робила останні спроби обґрунтувати ситуацію сподіваннями на можливу співпрацю. Проте ці події стали свідченням початку вже якісно «нового відрізка» українсько-німецьких взаємин – періоду Другої світової війни.

Уважаємо, що фундаментальна праця Ф.Гольчевського, попри те, що її основний фактологічний масив аж ніяк не новий для українських дослідників, стане важливою і для вітчизняної історіографії. Той факт, що аналіз непростого минулого українсько-німецьких взаємин, відтворених із такою повнотою та детальністю, ініційовано й реалізовано саме німецьким істориком також слугує певним методологічним «посланням» українській історичній думці.

Попри використання іноземним ученим значної кількості праць українських авторів, у тому числі публікацій діячів еміграції, деякі розвідки сучасних дослідників на тему політичного діаспорного середовища залишилися поза його увагою³. Сподіваємося, що праця Ф.Гольчевського сприятиме подоланню певної «наукової ізоляції» українських студій передовсім у німецькомовному науковому світі. Також рецензована праця може стати черговим аргументом для сучасних політиків у тому, що коли йдеться про вивчення та, головне, оцінку історичних подій, а надто складних і суперечливих, слід у першу чергу надати слово фахівцям-історикам. В Україні своєрідна презентація книги вченого з Гамбурґа відбулася під час його лекцій у Києві, Львові й Тернополі у грудні 2010 р.

Незважаючи на малодоступність у нашій країні монографії професора Ф.Гольчевського вона, безперечно, стане у пригоді зацікавленим дослідникам, а з часом і ширшому загалу читачів – у перекладі українською мовою. Також чекатимемо на вихід у світ анонсованого автором продовження дослідження, яке вже стосуватиметься розвитку німецько-українських взаємин у період Другої світової війни.

³ Див., напр.: Піскун В.М. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття). – К.; Нью-Йорк, 2006. – 671 с.; Українська політична еміграція, 1919–1945 / Ю.А.Левенець (ред. кол.), В.С.Лозицький (упор.). – К., 2008. – 925 с. та ін.

К.А.Кобченко (Київ)